

Dziewictwo
i perwersja

O baśniach
erotycznych
Witolda
Gombrowicza

Sabina Kwak

*Dziewictwo
i perwersja*

O baśniach
erotycznych
Witolda
Gombrowicza

Katowice 2012

Recenzent
Paweł Dybel

Publikacja dofinansowana ze środków Uniwersytetu Śląskiego

© 2012 by Uniwersytet Śląski w Katowicach

ISBN 978-83-93074-4-1

Wydawca:

S Stowarzyszenie Inicjatyw Wydawniczych
i Katowice, pl. Sejmu Śląskiego 2
W stowarzyszenieiw@gmail.com

Projekt okładki i stron tytułowych:
Magdalena Nazarkiewicz

Zdjęcie na okładce:
Marta Chrobak

SPIS TREŚCI

WSTĘP / 7

WITOLD W KRAINIE CZARÓW.

O *DZIEWICTWIE* / 11

Pierwsza naiwna / 13

Obrzęd przejścia / 16

Święte i nieczyste / 19

Zbieg z brygu Banbury / 21

Dziewictwo / 25

Po drugiej stronie lustra / 30

Imię a ciało / 33

Kraina Czarów / 34

Gra z konwencją / 42

Czy to bajka, czy nie bajka... / 49

I żyli długo i szczęśliwie...? / 52

OPOWIEŚCI WITOLDA ŻEGLARZA.

O *PRZYGODACH* / 57

Czarne kontra białe / 59

Ucieczka od wolności / 62

Męska inicjacja / 66

Motywy baśniowe / 70

Niedojrzałość jest milczeniem? / 75

Wspomnienia i przygody / 77

Styl to człowiek / 79

ZAKOŃCZENIE / 85

BIBLIOGRAFIA / 93

Summary / 97

WSTĘP

Debiutancki tom Witolda Gombrowicza *Pamiętnik z okresu dojrzewania* zawierał siedem opowiadań¹, które — zgodnie z opinią „życzliwych, choć mało kompetentnych krytyków”² — stanowiły zapis aberracji psychicznych niedojrzałych bohaterów. Sam Gombrowicz w *Krótkich objaśnieniach* dołączonych do następnego wydania opowiadań³ tłumaczył:

[...] im mądrzejszy czytelnik, tym i książka okaże się mądrzejsza; im zaś czytelnik głupszy i bardziej jałowy, tym i książka będzie głupsza. [...] Co zaś się tyczy mojej wizji świata, wizji ponurej, erotyczno-zmysłowej i wręcz potwornej, to powtarzam raz jeszcze, że nie trzeba się przestraszać (B, 197).

We fragmencie tym pojawia się myśl dotycząca najbardziej istotnego składnika tomu — erotyzmu. Wszystkie nowele łączy bowiem „przewaga czynnika seksualnego”, wynikająca z ducha czasu, który coraz silniej — jak pisze Gombrowicz — akcentuje związek sfery płciowej ze sferą duchową (B, 197). Dzieje się tak również w przypadku opowiadań *Dziewictwo* i *Na 5 minut przed zaśnięciem*.

¹ Gombrowicz w odniesieniu do swoich krótkich utworów narracyjnych stosował wymiennie określenia „nowela” i „opowiadanie”. Tak też czynię w niniejszej książce. O problemach teoretycznych z tym związanych pisze Z. Łapiński: *Postawie wydawcy. Gombrowicz wobec formy (krótkiej)*. W: W. Gombrowicz: *Pisma zebrane. Bakakaj i inne opowiadania*. Wydanie krytyczne. Red. W. Bolecki, J. Jarzębski, Z. Łapiński. Wydawnictwo Literackie. Kraków 2002, s. 342–345.

² J. Jarzębski: *Nota wydawcy*. W: W. Gombrowicz: *Bakakaj*. Wydawnictwo Literackie. Kraków 1987, s. 193. W dalszej części książki w odniesieniu do tego tytułu pojawia się skrót B, cyfry po przecinku oznaczają numery stron.

³ Chodzi oczywiście o *Bakakaj*.

Jak słusznie zauważa Maria Janion, właściwym tematem przedwojennej twórczości autora *Ferdydurke* jest inicjacja-wtajemniczenie, przy czym Gombrowicz:

[...] posługuje się starodawnymi schematami opowieści inicjacyjnej, często przekształcając je nieco parodystycznie. [...] Nie stają się one wskutek tego opowieściami antyinicjacyjnymi, gdyż domeną Gombrowicza jest jakby adaptacja, przystosowanie tradycyjnych, bardzo zewnętrznych kanonów literackich i do własnego pisarstwa, poszukującego przede wszystkim formy, stylu, i do wymogów epoki, którą uznawał za przejściową, trudną, wymagającą od pisarza przede wszystkim postawy krytycznej oraz podsuwania odbiorcom stylu, stylu życia⁴.

Poszukując własnych środków wyrazu, pisarz sięga do różnorodnych konwencji i stylów; buduje swe utwory na fundamentach nie tylko innych tekstów, ale również całych systemów. Gombrowicz należy bowiem do tych pisarzy, którzy czynnikiem dominującym czynią intertekstualność, a „odwołania do dzieł i konwencji wcześniejszych nie są zjawiskiem przypadkowym, nie równają się przypadkowym ze swej natury reminiscencjom i wpływom, nie dają się sprowadzić do erudycyjnego popisu. Mają status całkiem inny, są komponentem znaczenia, współtworzą sensy wypowiedzi — i to na różnych jej poziomach”⁵.

Celem niniejszej książki jest wskazanie i opisanie elementów baśniowych występujących w dwóch debiutanckich opowiadaniach autora *Pornografii*⁶, przeredagowanych jednak przez samego Gombrowicza w roku 1957, a następnie przedrukowanych w *Bakakaju*. W przypadku noweli *Na 5 minut przed zaśnięciem*, przemianowanej w latach 50. na *Przypadki*, zmiany ograniczały się jedynie do tytułu. Jeśli chodzi o *Dziewictwo*, autor wprowadził modyfikacje fabularne, które odnotowuje, nie wpływają one jednak w sposób znaczący na możliwe ścieżki interpretacyjne.

Wybrałam wersje drugie, poprawione obydwu utworów, ponieważ — jak pisze Janusz Margański — teksty zawarte w *Bakakaju* są „nie tylko reminiscencją z własnej ‘niedojrzałości’, ale także dramatycznym

⁴ M. Janion: *Dramat egzystencji na morzu*. W: W. Gombrowicz: *Zdarzenia na brygu Banbury*. Wydawnictwo Morskie. Gdańsk 1982, s. 7.

⁵ M. Głowiński: *Gombrowicz i nadliteratura*. Wydawnictwo Literackie. Kraków 2002, s. 10–11.

⁶ Z jej fragmentami czytelnik mógł się już zapoznać. Zob. S. Kwak: *Bajkopisarz Gombrowicz*. „Twórczość” 2011, nr 11, s. 64–81.

znakiem fali spóźnionych, młodzieńczych namiętności, jakie pisarz przeżywał w wieku lat czterdziestu”⁷. Badane opowiadania, zawierające echa adolescencji Gombrowicza i okresu, który przypadał na lata 30. XX wieku, dają również świadectwo ciągłej aktualności pierwszych utworów dla pisarza⁸.

Dziewictwo, dotykające problemu potrójnej inicjacji (bohaterów, debiutującego w Polsce literata i wreszcie autora, który w czwartej dekadzie życia niejako wraca do punktu wyjścia swej działalności artystycznej na emigracji), staje się dla interpretatora ciekawym obiektem badawczym powstałym na styku takich kategorii jak „erotyzm”, „psychologizm” czy „oniryzm”. *Przypadki* zaś, uzupełniając i rozszerzając wątki podjęte przez pisarza w opowieści o Pawle i Alicji, stanowią część „inicjacyjnego dyptychu”, ukazującego ten sam problem w dwóch różnych perspektywach⁹. Czy problem ten „podsztyty jest dzieckiem”?

Wyraźnie erotyczny podtekst obydwu nowel, a także to, że „mogą one więcej zaciekać freudystę niż zwykłego czytelnika”¹⁰, powoduje, że konieczna staje się ich interpretacja za pomocą narzędzi psychoanalizy. Bo chociaż „książka nie jest laboratoryjnym studium psychoanalitycznym, to jednak duch psychologii freudowskiej przenika ją całkowicie. Każda z tych siedmiu nowel jest rozwinięciem lub ilustracją jakiegoś ‘kompleksu’ i każda zajmuje się sprawami tkwiącymi głęboko w podświadomości”¹¹. *Dziewictwo*

⁷ J. Margański: *Debiut*. W: Tegoż: *Gombrowicz wieczny debiutant*. Wydawnictwo Literackie. Kraków 2001, s. 18.

⁸ Specyficzną chęć „pozostania” przez Gombrowicza w stadium niedojrzałości (młodzieńczości) przy jednoczesnym pragnieniu dojrzałości twórczej (stąd poprawki w rzeczonych opowiadaniach) odzwierciedla opinia Artura Sandauera: „Z jednej strony dążymy więc do dojrzałości, chcemy ‘być’, z drugiej jednak — ponieważ ‘być’ to usztywnić się, a więc właściwie umrzeć — pragniemy pozostać w niedojrzałości”. Por. A. Sandauer: *Witold Gombrowicz — człowiek i pisarz*. W: *Gombrowicz i krytycy*. Wybór i oprac. Z. Łapiński. Red. J. Błoński. Wydawnictwo Literackie. Kraków 1984, s. 114.

⁹ Jerzy Jarzębski „dokłada” jeszcze do tych dwóch tekstów *Zdarzenia na brygu Banbury*. Badacz pisze: „Trzy następne opowiadania [*Dziewictwo*, *Przypadki* i *Zdarzenia na Brygu Banbury* — S.K.] eksploatują już wyraźnie jeden wątek: ukrytych i wstydlivych treści świadomości — treści tym razem już jawnie erotycznych”. Por. J. Jarzębski: *Między chaosem a formą — Witold Gombrowicz*. W: *Prozaicy dwudziestolecia międzywojennego. Sylwetki*. Red. B. Faron. Wiedza Powszechna. Warszawa 1972, s. 205.

¹⁰ E. Czekalski: *Pamiętnik z okresu dojrzewania*. „Świat” 1933, nr 39, s. 18. Cyt. za: Z. Łapiński: *Wstęp* [do:] *Gombrowicz i krytycy*..., s. 14.

¹¹ L. Piwiński: *Interesujący debiut*. „Wiadomości Literackie” 1933, nr 32, s. 5. Cyt. za: *Gombrowicz i krytycy*..., s. 14.

i *Przygody* nie są zatem na tle pozostałego dorobku autora *Ślubu* wyjątkowymi egzemplifikacjami użycia „stylu psychoanalitycznego”, stanowią jednak jego wymowny przykład.

W związku z powyższym przyjęte tutaj założenia teoretyczne opierają się w głównej mierze na tekstach Zygmunta Freuda i spadkobierców jego myśli: Ericha Fromma czy Brunona Bettelheima. Dostarczone przez nich instrumenty badawcze pozwalają zinterpretować występujące w Gombrowiczowskim świecie symbole i zachowania, a także sfunkcjonalizować je w kontekście baśniowym. Odwołania do dorobku takich filozofów, etnografów i folklorystów jak Gaston Bachelard, Arnold van Gennep oraz Julian Krzyżanowski umożliwiają natomiast zbadanie występujących w *Dziwictwie* i *Przygodach* obrzędów przejścia, jak również pomagają umieścić obydwie utwory w szerszym kręgu opowieści inicjacyjnych (w tym baśni). Ogromny wpływ na kształt tej książki mają także dzieła gombrowiczologów — głównie Jerzego Jarzębskiego i Janusza Margańskiego.

Zarówno bogata literatura przedmiotu, jak również liczne nawiązania do konwencji baśniowej w *Pamiętniku z okresu dojrzewania* pozwalają na wnikliwe zbadanie dwóch „baśni erotycznych” Witolda Gombrowicza. Niniejszy szkic ukaże czytelnikowi (zaledwie na okamgnienie) nową twarz autora *Kosmosu* — „bajkopisarza”, który potrafi nie tylko „grać” swoją biografią, oddać aurę własnego umysłu, lecz także wykorzystać różnorodne teksty do wykreowania gatunku łączącego w sobie wiele sprzeczności.

A VIRGINITY AND A PERVERSION
ABOUT THE EROTIC TALES OF WITOLD GOMBROWICZ

Summary

The book includes interpretations of two novels written by Witold Gombrowicz — *Virginity* and *Adventures*. They are based on the psychoanalytic methodology (works of Sigmund Freud, Bruno Bettelheim and Erich Fromm) and comparative thinking about the literature. The main theme is compound between novels and fairy tales (*Alice in the Wonderland*, for example). The conclusion of the book is that Gombrowicz's characters never attain success, the final story is always defective, incomplete. Gombrowicz's maturity turns out to be nothing appealing, because it means definite, closing in the Form.

Dofinansowano ze środków
Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach

Publikacja zrealizowana w ramach projektu
współfinansowanego przez

Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Centrum Kultury Katowice
im. Krystyny Bochenek

Instytucję Kultury
Katowice — Miasto Ogrodów

Samorząd
Województwa Śląskiego

Sabina Kwak – ur. 1986, doktorantka w Instytucie Nauk o Literaturze Polskiej UŚ. Zajmuje się badaniem prozy XX wieku (szczególnie okresu międzywojennego) oraz korespondencją sztuk. Przygotowuje pracę doktorską na temat twórczości Tadeusza Dołęgi-Mostowicza w kontekście recepcji psychoanalizy w Polsce.

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Stowarzyszenie Inicjatyw Wydawniczych
stowarzyszenieiw@gmail.com

Kwartalnik Kulturalny „Opcje”
www.opcje.net.pl

Odczytanie wybranych przez Sabinę Kwak opowiadań autora *Ferdydurke* z perspektywy psychoanalitycznej stwarza możliwość wypracowania na nie nowego spojrzenia, nieobecnego w dotychczasowej tradycji interpretacyjnej.

Paweł Dybel

Pod piórem Sabinę Kwak „drobiazgi” Gombrowicza lśnią nowym światłem.

Ryszard Koziołek